

نقش اینترنت در قبض و بسط باورهای فرهنگی جامعه محمود محمودی^۱ - زهره سادات میر مقتدایی^۲ - میترا ریحانی^۳

چکیده

کلید توسعه اقتصادی و اجتماعی یک جامعه توسعه فرهنگی اعضاء آن می باشد. به طور حتم تا جامعه ای به توسعه فرهنگی دست نیابد، توسعه در سایر بخش های آن غیرممکن است. بنابراین از جمله ملزومات توسعه و در واقع محور توسعه فرهنگی انسان ها هستند. همه انسان ها در اولین جامعه کوچک بنام خانواده رشد می یابند و این توسعه بیشتر توسط زنان در محیط به ظاهر کوچک، اما بسیار بزرگ به اجراء گذاشته می شود. چه بخواهیم و چه نخواهیم، فناوری هایی مانند ماهواره و اینترنت وارد جامعه ما شده، در حالی که فرهنگ استفاده از آن ها همگام با آن ها وارد نشده است. اینترنت در حال تولید اشکال جدید اجتماعی شدن انسان و عملکرد های جدید فرهنگی و نیز متحول ساختن اشکال و عملکرد های قدیمی است. آمارها نشان می دهد ایران از نظر میزان بهره مندی از اینترنت در بین ۱۷۸ کشور جهان رتبه هشتاد و هفتم را دارد. اغلب برنامه های اینترنت بخصوص در زمینه های در زمینه های فرهنگی اجتماعی بدون مطالعه مخاطبین و بی توجه به وضعیت علمی- فرهنگی و اجتماعی تدارک دیده می شود. این برنامه ها سبب ترویج فرهنگ ناسالم در میان خانواده ها می شود که نه تنها به بسط فرهنگی اعضاء خانواده نمی پردازد؛ بلکه خانواده به نوعی دچار قبض می گردد. با توجه به قدرت روز افزون اینترنت در ورود به فرهنگ خانواده شایسته است مسئولین فرهنگی جامعه حساب ویژه ای را برای آن باز کنند و با شناخت از امکانات و قدرت آن طی یک فرآیند برنامه ریزی شده و با در نظر گرفتن ساختار فرهنگی جامعه و نیاز مخاطبین با تولید سایت های متناسب فرهنگی به فرهنگ پذیری خانواده ها پردازند و در ارائه برنامه ها به فاکتورهای جنس و سن توجه زیادی مبذول دارند.

هدف: هدف اصلی مقاله بررسی تفصیلی کارکرد اینترنت و تأثیرگذاری آن در بسط و قبض فرهنگ جامعه در دنیای ارتباطات و عصر حاکمیت امواج و ارائه راهکارها و پیشنهاداتی جهت کنترل بیشتر و بهت فناوری ارتباطات است.

مواد و روش ها: مقاله مروری فوق یک مطالعه کتابخانه ای بر روی آخرین و جدیدترین مقالات موجود در کتب و سایت های مرتبط بوده و با نگاهی اجمالی به نقش ارتباطات در فرهنگ سازی جامعه، جایگاه اینترنت را در تغییر فرهنگی بررسی می نماید.

مقدمه

^۱ - عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مجلسی
^۲ - مربی آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد فلاورجان
^۳ - عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد فلاورجان

ازدواج ترنم شکوهمند اطاعت خالق است که برای گریز از تنهایی مخلوق را امر به همسرگزینی می‌کند تا در کنار او آرامش یابد و از رشدها و عظمت‌ها باز نماند. آن که پای در وادی ابتلا می‌نهد، اگر همراهی در کنار خود نیابد از راه باز خواهد ماند و این راه به درازای همه عمر در برابر دیدگانش گشوده می‌شود. اداره زندگی مشترک و تدبیر نیکوی خانواده همچون سایر امور نیازمند دانش کافی و بصیرت است. ایجاد خانواده متعادل یکی از آرمان‌های تشکیل زندگی و آرزوی برتر هر زوج می‌باشد. (فرهنگی، ۱۳۶۸)

لازمه رسیدن به یک زندگی عالی که در قرآن کریم سوره نحل آیه ۹۷ از آن به عنوان «حیات طیبه» یاد می‌کند، نفی روزمرگی و در هم شکستن حصارهای زندگی مادی و مکانیکی است. لازمه رسیدن به یک خانواده پویا توسعه فرهنگی در محیط خانواده است. کلید توسعه اقتصادی و اجتماعی یک جامعه نیز توسعه فرهنگی اعضاء آن می‌باشد. به طور حتم تا جامعه‌ای به توسعه فرهنگی دست نیابد، توسعه در بخش‌های آن غیر ممکن است بنابراین از جمله لوازمات توسعه و در واقع محور توسعه به دست انسان‌ها انجام می‌گیرد و هم توسعه برای انسان‌هاست. (ساروخانی، ۱۳۷۸)

همه انسان‌ها در اولین جامعه کوچک بنام خانواده رشد می‌یابند. نقش خانواده در بسط فرهنگ بسیار حائز اهمیت است و این توسعه بیشتر در محیط به ظاهر کوچک اما بسیار بزرگ خانواده به اجراء گذاشته می‌شود. پروفیسور «برودی» نماینده مکتب رئالیسم کلاسیک که نظریاتش در تعلیم و تربیت و بخصوص زندگی خوب بصورت مدون به رشته تحریر در آمده، یک زندگی خوب را برخوردار از سلامت جسمی و امنیت عاطفی می‌داند. آدمی در بینش مکتب اسلام به زندگی متکامل و متحول می‌اندیشد و آرمانی جز اعتلای روحی تا مرحله قرب به حق نمی‌شناسد.

خانواده نهادی الهی است که با آفرینش انسان پدید آمده و نسل بشر نیز حاصل این نهاد است. بنابراین خانواده جایگاه والایی در دین اسلام دارد و هسته یک جامعه را تشکیل می‌دهد، زیرا خانواده سالم یعنی جامعه سالم.

روان‌شناسان مکتب کمال معتقدند خانواده پس از حصول تعادل به تکامل و بالندگی می‌رسد و آن زمانی است که حداکثر قابلیت‌ها و توانایی‌های وجودی اعضاء آن خانواده کشف و مورد پرورش و توسعه قرار گیرد. (فیثو، ۱۳۸۴). به نظر می‌رسد در جامعه اسلامی ایران زمین برای تنومند ساختن نهال توسعه چاره‌ای جز توجه به انسان‌ها نیست.

ارتباط اجتماعی و اهمیت آن

در درون هر جامعه‌ای پنج نهاد اصلی وجود دارند که عبارتند از:

- ۱- نهاد خانواده
- ۲- نهاد آموزش و پرورش
- ۳- نهاد اقتصادی

۴- نهاد حکومتی

۵- نهاد مذهبی.

هر جامعه ای برای دوام و قوام خود نیاز به این نهادها دارد و هر کدام دارای کارکرد و وظایفی هستند تا نیازهای جامعه را برطرف کنند، تعمل و روابط این نهادها با هم بسیار مهم و اثر گذار بوده است. (کازنو، ۱۳۸۴)

ارتباط اجتماعی انسان ها سنگ بنای جامعه است و بدون آن هرگز فرهنگ به عنوان خصیصه جامعه انسانی پدید نمی آید. جامعه مجموعه ای از نظام های اجتماعی است که خود آن نظام ها شبکه ای از روابط اجتماعی است؛ بنابراین بدون ارتباط حیات اجتماعی وجود ندارد. استمرار و توسعه فرهنگی در گرو توسعه ارتباط اجتماعی است چرا که بسط و تراکم ارتباطات موجبات بسط و تعالی فرهنگی را فراهم می سازد.

به تعبیر «چارلز کولی» ارتباط مکانیسمی است که از خلال روابط انسان ها برقرار شده و بسط می یابد. در جریان ارتباط بین انسانی ارزش ها، عقاید، احساسات، وجه نظرها، اطلاعات و در تعبیر کل فرهنگ تبادل می شود. جامعه پذیری فرهنگ پذیری ممکن نیست مگر به وجود ارتباط اجتماعی.

از آنجایی که ارتباط انسان ها منشأ فرهنگ و عاملی در راه ارتقای انسانی است، پس فقدان آن به معنای سکوت نسبی در حیات انسانی و مانعی در راه تعالی اجتماعی است. هیچ ارتباطی وجود ندارد که در آن ارتباطات اجتماعی وجود نداشته و یا بسیار ناچیز باشد.

از طرفی برای ارتباط اجتماعی حد نهایی وجود ندارد. فقدان ارتباطات اجتماعی و یا کاستی آن موجبات پیدایش آسیب های روانی- اجتماعی می گردد.

نقش اینترنت در فرهنگ پذیر کردن افراد جامعه:

فناور های دیجیتالی بسیاری، ابعاد فرهنگ چاپی ما را به چالش کشیده اند. اینترنت در حال تولید اشکال جدید اجتماعی شدن انسان و عملکردهای جدید فرهنگی و نیز متحول ساختن اشکال و عملکردهای قدیمی است. نقش بسیار مهم و تعیین کننده اینترنت را در فرآیند توسعه و فرهنگ پذیر کردن خانواده نمی توان نادیده گرفت.

گسترش جهان اجتماعی و ایجاد ارتباط با گذشتگان، آیندگان و معاصران این امکان را برای بشر فراهم می سازد که خود و فرهنگ خود را از حصار زمان و مکان نجات دهد و بر فراز زمان و مکان جا گیرد و از خود محوری دست شوید. رهایی از انحصار فرهنگی فرهنگ را از جمود نجات می دهد و پویایی آن را افزایش می دهد و فرهنگ امکان می یابد هم از درون و هم از برون در معرض تغیر و پویایی قرار گیرد و در بالندگی خود توفیق بیشتری

می یابد. حیات و استمرار یک فرهنگ بستگی به جریان فرهنگ پذیری و میزان انقال فرهنگ به افراد جامعه دارد.

اینترنت در فرآیند ارتباط بدون کمترین مانع و مزاحمت با اکثریت افراد جامعه ارتباط برقرار می کند و از این طریق همه جنبه های زندگی اجتماعی افراد را تحت تأثیر قرار می دهد و

در تقویت یا تغییر ارزش ها، وجه نظرها و بطور کلی فرهنگ خانواده نقش مهمی ایفاء می کند. از این رو اینترنت در تغییر اولویت های ارزشی و تغییر تدریجی آن توان بسیار بالایی دارد. (اینترنت، ۱۳۸۸)

اینترنت روز به روز پیچیده تر و تواناتر می شود و شرق و غرب و شمال و جنوب را بهم می آمیزد و با قدرت اعجاب انگیز خود چنان در طریق همسان سازی انسان ها پیش می تازد که حتی تعبیر زیبای دهکده جهانی نیز در توصیفش نارساست. شکستن مرزهای جغرافیایی و ایجاد امکان تبادل فرهنگی برای همه جوامع بخصوص جوامع دور دست امروز این امکان وجود دارد که بشر در ساختن و ترکیب فرهنگی خود فراتر از ساخت اجتماعی خود و جامعه جغرافیایی اش عمل کند.

عناصر فرهنگی به راحتی مبادله می شود. فرهنگ ها از انحصار نجات می یابند و روز به روز به گستره خود می افزایند. «مادوکس» اظهار می دارد که اشتیاق در مورد توانایی اینترنت قابل درک است؛ تقریباً همه کسانی که ۱ تا ۲ ساعت در اینترنت به مکاشفه پرداخته اند، نسبت به کار بیشتر با آن علاقمند شده اند.

در دسامبر ۲۰۰۳ در ژنو اجلاس جهانی سران برای جامعه اطلاعاتی (WSIS) با حضور دبیر کل سازمان ملل تشکیل یافت. در این اجلاس کو. فی عنان اظهار داشت: "موضوع های مربوط به اکمیت بر اینترنت بسیار زیاد و پیچیده است. اما علاقه مشترک همه جهانیان این است که امنیت اینترنت تضمین شود و قابل اعتماد باشد. برای حاکمیت بر اینترنت باید مدل های مشارکتی و در بر گیرنده همه ایجاد شود. این محیط ارتباطی باید در دسترس مردم جهان و پاسخگوی نیازهای آنان باشد" (مجله توسعه و فناوری، شماره اول، ص ۵۰)

امروزه فن آوری اطلاعات به مدد فناوری ارتباطات فراگیر شده و جهان را دگرگون ساخته است. گسترش ارتباطات و تکنولوژی رایانه ای با همگرایی و وحدت این دو فرآیند پرتکاپو و پویا، شتابی مضاعف یافته و جامعه اطلاعاتی حاصل این همراهی است.

مهمترین تغییراتی که این فناوری در جهان بوجود آورده بوسیله مارشال مک لوهان در یک عبارت خلاصه شده است و آن تبدیل جهان به یک دهکده جهانی است. بدین معنا که مردم نقاط مختلف در کشورهای سراسر کره زمین به مثابه ساکنان یک دهکده امکان برقراری ارتباط با یکدیگر و اطلاع از اخبار و رویدادهای جهانی را دارند.

پیشرفت های حاصله در فن آوری های ارتباطاتی و تکنولوژی های مخابراتی در تقاطع خود یک فرآیند کلان آفرید که از دل آن پدید آمده ای محیر العقول بنام اینترنت بوجود آمد. ظهور اینترنت به عنوان یک ابزار جدید سریع و ارزان ارتباطی عرصه های مختلف زندگی بشر را دچار دگرگونی کرد و از بسیاری جهات معنا و مفهوم جدیدی به ابعاد آن بخشید. اینترنت با در نور دیدن فاصله های زمانی و مکانی جهان را برای همه به عرصه حضور تبدیل کرد.

امروزه نقش اینترنت در زندگی اجتماعی و در عرصه ها علمی و فنی انکار ناپذیر بوده و در برنامه ریزی های توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جایگاه ویژه ای به فناوری اطلاعات و ارتباطات داده می شود، استفاده از تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات و در رأس آن اینترنت موجب کاهش فاصله طبقاتی شده و در فضای مجازی، پایگاه اجتماعی جدید به کاربران اعطا می کند و حتی تفاوت های جنسیتی را نیز کاهش می دهد (مرتن و لازار سفلد). افزایش توانایی اعمال قدرت (تیم جردن)، همگن سازی سلیقه ها، نزدیکی خواست ها و انتظارات افراد (ژان کازنو)، افزایش مشارکت اجتماعی (ژان استوتزل)، گذران اوقات فراغت و ورود مفاهیم جدید در زندگی روزمره (دانیل بل)، امکان برقراری سریع ارتباط، اطلاع از اخبار و رویدادهای جهانی (مک لوهان)، تبادل فرهنگی، دستیابی سریع به یافته های علمی جدید، کاهش هزینه های ارتباطی، آزادی در تبادل اطلاعات، افزایش میزان آگاهی عمومی و... از مزایای عمده و کارکردهای قابل توجه گسترش استفاده از ارتباطات اینترنتی بشمار می روند.

آمار و ارقام نشان می دهد که طی چند سال اخیر تعداد استفاده کنندگان از شبکه اینترنت در کشورهای مختلف گسترش فوق العاده ای یافته است؛ بطوریکه این رقم در سه سال اخیر در ترکیه به بیش از ۱۰ برابر یعنی حدود ۵ میلیون نفر رسیده است. همین آمار نشان می دهد که ایران از نظر میزان بهره مندی از اینترنت در بین ۱۷۸ کشور جهان رتبه هشتم و هفتم را دارد که بر اساس طبقه بندی اتحادیه جهانی مخابرات جزو کشورهای متوسط بشمار

می رود.

بر این اساس به برخی از نتایج مطالعاتی که در ارتباط با جایگاه اینترنت در زندگی و گسترش آن در جامعه انجام گرفته اشاره می گردد:

- تحقیقی توسط سمیه کارگرنژاد (۱۳۸۳) در میان دانشجویان پزشکی ارومیه به روش بیمایشی انجام گرفته است. نتایج این تحقیق نشان می دهد که ۵۶/۴ درصد دانشجویان با اینترنت آشنایی ندارند و یا اصلاً کار نمی کنند و حدود ۵۴/۴ درصد از دختران شامل می شوند و ۲۶/۳ درصد از دانشجویان دارای کامپیوتر شخصی هستند.

- تحقیق دیگر که توسط سازمان ملی جوانان انجام گرفته نشان می دهد که تعداد کاربران اینترنتی در ایران در سال ۱۳۸۱ حدود ۳/۲ میلیون نفر می باشد که پیش بینی می شود این تعداد با توجه به افزایش نفوذ اینترنت در ایران به ۱۵ میلیون نفر برسد. بر اساس نتایج این مطالعه بیش از ۳۵ درصد استفاده کنندگان از اینترنت را قشر جوان تشکیل می دهند و میانگین وقت صرف شده برای استفاده اینترنت ۵۲ دقیقه در هفته بوده است.

- مطالعه ای دیگر توسط خانم تهمین شاوردی پژوهشگر پژوهشکده علوم انسانی جهاد دانشگاهی با عنوان بررسی میزان و نحوه استفاده از اینترنت در میان دانش آموزان دبیرستانی شهر تهران بررسی است. بر اساس نتایج اولیه این بررسی به طور

متوسط ۲۰۰ کاربر به طور شبانه روزی در اتاق گفتگو حضور دارند اهداف این مطالعه آگاهی به ویژگی های فردی - اجتماعی و خانوادگی کاربران اینترنت میزان و زمان استفاده کاربران اینترنت نحوه استفاده کاربران اینترنت و میزان وابستگی به اینترنت در میان کاربران می باشند که به روش پیمایشی با استفاده از پرسشنامه صورت گرفت و تعداد نمونه آن ۲۴۰ نفر بود.

- مطالعه ای دیگر در کشور ترکیه نشان می دهد که تعداد استفاده کنندگان از اینترنت در ترکیه طی دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۹ میلادی از ۴۵۰ هزار نفر به ۴/۹ میلیون نفر افزایش یافته است و حدود ۷ درصد جمعیت ترکیه از اینترنت استفاده می کنند. میزان رایانه های شخصی در دست مردم ۴۵ در هزار و بیشتر استفاده کنندگان را جوانان و ۷۳ درصد را مردان تشکیل می دهند.

همانطور که ملاحظه گردید اینترنت امروزه می رود که جایگاه ویژه ای در ساختار زندگی خانواده ها پیدا کند و کامپیوتر بعنوان تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات همانند تلویزیون بعنوان یک وسیله اما با کارکردی متفاوت تر، متنوع تر و تخصصی تر وارد خانه شده و عرصه زندگی اجتماعی را دچار تغییر و تحول نموده و روابط اجتماعی جدیدی با ویژگی های نوین در جامعه حاکم می سازد.

طی ۵-۴ ساله اخیر تعداد مؤسسات ارائه دهنده خدمات اینترنتی افزایش قابل توجهی داشته و به بیش از ۱۵ برابر رسیده است. کافی نت ها در نقاط مختلف شهر توسعه یافته و جوانان بخشی از نیازهای ارتباطی خود را از طریق کافی نت ها برآورده می کنند. با در نظر گرفتن اهمیت اینترنت و استفاده از آن در زندگی امروز و ورود آن به خانه ها و با توجه به نیازی که در عرصه زندگی اجتماعی بوجود آمده میزان آگاهی مردم از اینترنت و کارکردهای آن و همچنین نگرش ها و تمایلات و سوگیری ها در مورد اینترنت بعنوان مسائل اساسی در جامعه شهری بشمار می روند که این سوگیری ها و نگرش ها با توجه به ویژگی های فرهنگی حاکم بر جامعه ما قابل تأمل به نظر می رسد (اسماعیلی، ۱۳۸۳).

اینترنت بسط یا قبض فرهنگی؟

در کنار رسانه های جمعی امروزه اینترنت نیز از وسایل ارتباط فرهنگی به حساب می آید. میزان کارآمدی اینترنت بستگی به نوع جامعه دارد. «لسول» با ایجاد طرح الگویی خود نقش رسانه های جمعی را در فرهنگ پذیر کردن جامعه نشان می دهد. (تنهایی، ۱۳۷۱)

با توجه به اهمیت این رسانه ارتباطی نوپا بایستی توجه کرد که نمی توان به سهولت از کنار آن گذشت و نسبت به آن بی توجه بود. در نقش و اهمیت آن باید عمیقاً اندیشید. توجه به تنوع برنامه های مورد علاقه مخاطبین، نقش اینترنت در تبلیغ، ترویج و فرهنگ پذیری تک تک اعضای جامعه و بالطبع خانواده بسیار مؤثر است.

اینترنت به دلیل داشتن برنامه های ضد و نقیض با فرهنگ اسلامی و بومی در ارزش ها و هنجارهای اجتماعی خانواده تأثیر گذاشته و خانواده ها را به عنوان سمبل های اصلی و پویای جامعه بصورت منفی یا مثبت متحولات می نماید. گروه های سنی جوان نسبت به گروه های سنی میان سال و مسن بیشتر تحت تأثیر اینترنت قرار می گیرند. ارتباط جوان با اینترنت می تواند بر شناخت قدرت و نقش آن اثر گذار باشد.

افراد تحصیل کرده معمولاً بیشتر با اینترنت مانوس بوده اد و تحصیلات و سطح آن از جمله پارامترهای اجتماعی است که در تبیین رفتارهای اجتماعی کارآیی بیشتری دارد؛ چرا که تحصیلات بر استارها، آگاهی ها و تصمیم گیری ها، مسئولیت پذیری، مشارکت اجتماعی و سایر جنبه های فکری و رفتارهای فرد تأثیر بسزایی دارد. نظر افراد در باب نقش اینترنت در قبض و بسط فرهنگ با سطح تحصیلات آنها در ارتباط است.

اغلب برنامه های اینترنت بخصوص در زمینه های فرهنگی-اجتماعی بدون مطالعه مخاطبین و بی توجه به وضعیت علمی-فرهنگی و اجتماعی تدارک دیده می شود. این برنامه ها سبب ترویج فرهنگ ناسالم در میان خانواده ها می شود؛ چرا که به تفاوت های فرهنگی قاره های مختلف توجه نمی کند و از این رو می تواند کانون خانواده را مورد تهاجم قرار داده و تزلزل فرهنگی شک و تردید را در خانواده وارد سازد و این چنین نه تنها به بسط فرهنگی اعضای خانواده می پردازد؛ بلکه خانواده به نوعی دچار قبض می گردد. روبرو شدن با الگوهای بیگانه در اینترنت به حد کمال خود می رسد. این عامل قابلیت تغییر در فرهنگ ها یا به نوعی تأثیر پذیری فرهنگ ها از یکدیگر را باعث می شود. همه فرهنگ ها، بطور پیوسته در حال تغییراند و این تغییرات، امروزه هم سریع و هم عمیق تر از گذشته شده اند. اینترنت و به تعبیر دیگر شبکه های ارتباطات فردمدار جهانی، نقش عمده ای در تشدید تغییرات فرهنگ و موجودیت های فرهنگی ایفا خواهد کرد. اینترنت به دو شیوه موجب تغییر فرهنگی می شود: نخست فرهنگ خودش را عرضه می کند و دوم گذرگاهی برای سایر فرهنگ ها تدارک می کند. کاربران اینترنت به پیشروان و جریانات پیشتاز فرهنگی دسترسی دارند؛ این افراد و جریانات بخشی از فرهنگ اینترنت و یا بخشی از فرهنگ های دیگر هستند. از طرف دیگر، اینترنت به خودی خود، سبب دگرگونی وضعیت اقتصادی و سیاسی می شود و در آینده، اثرات دیگری را پدیدار خواهد کرد. اینترنت محلی است برای عرضه الگوهای رفتاری متفاوت با فرهنگ های رسمی و لذا در سطح فعالیت های مؤثری چون جنگ، صنعت تروریسم و تبادل دانشجویان قرار می گیرد.

احتمالاً به همین خاطر است که تأثیرگذاری آن در قیاس با دو عامل دیگر (عوامل محیطی و حوزه های فرهنگی) بیشتر خواهد بود. اینترنت، علاوه بر آنکه محیطی برای تبادل فرهنگی مهیا و گذرگاهی برای دسترسی کاربران به فرهنگ های دیگر تدارک می کند، خود نوعی فرهنگ یا خرده فرهنگ است که همه فرهنگ ها را در بر می گیرد. اینترنت محیط، ابزار و تعاملات خاص خود را

دارد که با محیط، ابزار و تعاملات فضای غیر مجازی کاملاً متفاوت است. این بدان معناست که اینترنت به خودی خود و بدون در نظر گرفتن فرهنگ‌های بیگانه‌ای که ممکن است یک فرهنگ خاص با آن‌ها در ارتباط باشد، عامل مؤثری در ایجاد تغییر درون فرهنگی است.

این فناوری به وضوح بحران‌های خود نزدیک می‌شود، کاربران اینترنت، همین که تعدادشان به حد لازم رسید، فرهنگ خود را که ریشه در ارتباطات جهانی دارد به وجود خواهند آورد. بدین ترتیب کاربران، اجتماعات و گروه‌های خاصی را سازماندهی می‌کنند؛ حتی طبقه‌بندی ظاهری اعضای هم به منظور تعیین هویت درون فرهنگی یا برون‌نگری است.

عوامل خارجی که منجر به شکل‌گیری و تغییر فرهنگ‌ها میشوند می‌توانند ریشه در فرهنگ غالب یک جامعه داشته باشند. باید گفت که اینترنت، با ارائه وسایل و روش‌هایی که جایگزین محرومیت‌های موجود در یک جامعه می‌شود به شکل‌گیری هویت فردی هم کمک می‌کند. از این نظر اینترنت در تمامی فرهنگ‌های حاکم و در بین اقلیت‌های محکوم نقش واحدی خواهد داشت. اینترنت نخستین محصول تکنولوژی غرب نیست که در مقیاس جهانی مورد استفاده قرار می‌گیرد، اگر چه اولین محصولی است که برقراری ارتباط تعاملی و در سطح عامه را میان کاربران غربی و غیر غربی میسر ساخته است.

یکی از ابعاد کاربری اینترنت این است که عضویت افراد، در آن پنهان می‌ماند. بعد دیگر استفاده از اینترنت ناشناخته ماندن سر نخ‌ها و منابع قدرت است. به علاوه، اینترنت امکان دسترسی اعضای یک خرده فرهنگ را به یکدیگر فراهم می‌آورد، اعضایی که بدون اینترنت، حتی از وجود یکدیگر هم اطلاعی نداشتند. هنگامی که این افراد متوجه خدماتی می‌شوند که اینترنت می‌تواند به آنها بکند، سعی می‌کنند از آن بهره‌برند.

نحوه استفاده این افراد از اینترنت و وابستگی آنها به این امکان، حتی بیش از اتکای ایشان به جریان اصلی فرهنگ خودشان خواهد بود. یکی از دلایل عمده این موضوع این است که اینترنت امکان دستیابی به چیزهای زیادی را برای ایشان فراهم می‌کند، چیزهایی که اساساً فرهنگی که این افراد به آن تعلق دارند در اختیارشان قرار نمی‌دهد. در اینترنت تفاوت‌هایی چون زبان، شیوه نوشتار و ملیت می‌تواند مهم باشد. به عنوان نمونه، زبان امری تعیین‌کننده است، بر اساس نظر گوتته، ترجمه از یک زبان به زبان‌های دیگر امریست ضروری، مهم و در عین حال غیر ممکن. در حال حاضر، ترجمه متنی از یک زبان به زبان دیگر بوسیله کامپیوتر امکان‌پذیر شده است. اما ترجمه فرهنگی چیز دیگری است و بنا به تعریف قادر ساختن فرهنگ‌ها به درک متقابل یکدیگر است؛ و این شامل تغییر حداقل یکی از فرهنگ‌ها می‌شود.

در هر فرهنگ در خصوص محاوره و گفت و گو‌های افراد قوانین خاصی وجود دارد. این قوانین در ارتباطات اینترنتی نادیده گرفته می‌شود. اینترنت همبستگی "درون‌گروهی" را کاهش می‌دهد، گفتگو با اعضای بیگانه را آسان می‌کند، و در نتیجه ارتباطات "برون‌گروهی" یا "بین‌گروهی" را تسهیل می‌کند.

متکی نبودن بر ارتباط رو در رو، طبیعت ارتباط اینترنتی را متفاوت کرده است. حضور فیزیکی در روابط متقابل باعث افزایش انگیزه و هوشیاری می شود، اما ارتباطات کامپیوتری منجر به هوشیاری روانشناختی نمی شود. در ارتباطات کامپیوتری قوانین مختلفی و خاص خود بکار برده می شود و نتایج متفاوتی هم از این طریق بدست می آیند.

اینترنت به عنوان رسانه ای که می تواند به کار تأمین مقاصد سیاسی بیاید یا عاملی برای رشد اقتصادی باشد، می تواند موجبات تغییرات فرهنگی را فراهم کند. از این جهت، اینترنت به افراد میدان می دهد تا عقاید، نظریات و ارزش هایشان را به دیگران عرضه کنند و به این ترتیب به آنها امکان می دهد که بهترین بهره را از این ابزار ببرند.

این بهره برداری ها می تواند بصورت فروش اینترنتی کالا به افرادی باشد که آنها را نمی بینید و یا بشکل فراهم آوردن تسهیلات برای مردمی باشد که چیزی درباره موقعیت و جایگاه اجتماعی آنها نمی دانید. بدین ترتیب توسعه اینترنت، لزوماً به این معناست که مهارت های گوناگون بدون در نظر گرفتن ارزش های اصلی فرهنگی، اهمیت پیدا می کنند. در ارتباطات گروهی اینترنتی مشارکت در بحث های گروهی، بیشتر از رابطه رو در رو است. به این ترتیب احتمال تسلط یا تفوق یک فرد بر سایرین کمتر خواهد بود. در بحث های اینترنتی زمان رسیدن به اتفاق نظر بیشتر و اظهارات رد و بدل شده میان کاربران کمتر است. این، شاید به این دلیل باشد که این نوع ارتباط نه به طور کامل نوشتاری و نه کاملاً گفتاری است، بلکه جایگاهی میان این دو نوع ارتباط دارد.

باید اضافه کرد که عاملی چون: گستره ی زمانی تعامل، هدف و مقصود تعامل، نوع مشارکت، تکرار پذیری ارتباط، قدرت و جایگاه نسبی افراد، میزان الفت آنان، تعادل در تعداد افرادی که به عنوان موافق و مخالف بحث های اینترنتی شرکت می کنند همگی در اثر گذاری ارتباطات بر طرز تفکر و ارزش های افراد نقش دارند. و کسب این تجربه های فوق در دنیای مجازی در نوع خود یک تغییر فرهنگ در نظام اجتماعی دنیای واقعی را به ارمغان می آورد.

دکتر جریمی استنگروم (Jeremy Stangroom, Ph. D)، دکترای علوم نظری اجتماعی و متخصص فناوری ارتباطات و اطلاعات IT، در مورد ارتباط انسانی از طریق آنلاین دیدگاه خاصی دارد. او معتقد است که طبق نظر اندیشمندان بسیاری که درباره اینترنت نوشته اند ارتباط افراد از طریق اینترنت در مقایسه با انواع روزمره ارتباط که با حضور فیزیکی افراد همراه است از جهات و بشیوه های مختلف حالتی تقلیل یافته دارد.

برای مثال هیوبرت دریفوس فیلسوف معاصر آمریکایی و استاد دانشگاه برکلی در کتاب خود با نام "در باب اینترنت" استدلال می کند که: "درک ما از واقعیت، اشیاء، افراد و توانایی ما در برقراری ارتباط مؤثر با آنها، به شیوه ای که بدن ما بی سر و صدا در پس زمینه عمل می کند، ارتباط دارد. توانایی بدن

در دستیابی به چیزها، قوه درک ما از واقعیت کاری که انجام می دهیم و یا آماده ایم که انجام دهیم، بسیار است. همه این امور را بدن بی هیچ دردسری، به شکلی فراگیر و موفق انجام می دهد. و ما بندرت متوجه انجام چنین اموری می شویم.

در فضای مجازی می توان بدون حضور فیزیکی ارتباط برقرار کرد ولی امکان ارتباطی کامل از این نوع در فضای اینترنت ناممکن است. امکان فریبکاری آشکار در یک موقعیت مستقیم و رو در رو به حداقل می رسد ولی فریبکاری بر روی اینترنت بسیار آسان است. در اینترنت می توان افراد را با خلق شخصیت هایی کاملاً تخیلی فریب داد، ولی این امر در دنیای غیر مجازی بسیار مشکل است. بنابراین روابط اینترنتی در مقایسه با روابط "واقعی" (رو در رو) همراه با حضور فیزیکی، روابطی ضعیف هستند.

نکته قابل تئجه در ارتباط اینترنتی این است که خصوصیتی از قبیل: سن، جنسیت، نژاد، لهجه، طبقه اجتماعی، جذابیت چهره، سبک لباس پوشیدن، جذابیت فیزیکی، هوش، تیپ و. . معیار قضاوت ما درباره افراد در دنیای غیر مجازی قرار می گیرد. اما این معیارها در دنیای مجازی اینترنت عمدتاً این گونه معیارها نیستند. پس مسئله مشخصه اصلی ارتباطات اینترنتی فقدان رابطه "رو در رو" و نبود حضور فیزیکی است که فریبکاری و جعل هویت واقعی را ممکن می کند. از طرف دیگر، ارتباطات اینترنتی مانع گرایش به کلیشه پردازی و هویت سازی می شود.

اگر با کنترل جنبه هایی از شخصیت خود در ارتباط های آنلاین بتوانیم از پیش داوری بر اساس کلیشه های موجود و بی دلیل خودداری کنیم، آنگاه امکان دارد ارتباطات اینترنتی، حداقل در بعضی از موارد نسبت به اغلب ارتباط های روزمره همراه با حضور فیزیکی کمتر مجازی (تحریف شده) و بیشتر "واقعی" باشد.

تولید علم و فرهنگ عمومی:

در فرآیند توسعه، فرهنگ به عنوان نقش کلیدی بایستی به فرهنگ عمومی تبدیل شود. فرهنگی شدن در حقیقت هماهنگی و انطباق فرد با کلیه شرایط و خصوصیات فرهنگی است و معمولاً به دو صورت ممکن است واقع شود. اول بصورت طبیعی و تدریجی که همان رشد افراد در داخل شرایط فرهنگی خاص است. دوم بصورت تئلاقی دو فرهنگ که بطرق مختلف ممکن است صورت گیرد. فرهنگ در برگیرنده تمام چیزهایی است که ما از مردم دیگر می آموزیم و تقریباً اعمال انسان مستقیم و یا غیر مستقیم از فرهنگ ناشی می شود و تحت نفوذ آن است همه آحاد جامعه باید ملبس به لباس ارزنده علمی باشند. تکنولوژی عصری است از فرهنگ زیرا پیشرفت تکنولوژی کاملاً وابسته به پیشرفت علم است و در این زمینه جامعه شناسی کاملاً نشان داده است که پیشرفت های علمی وابسته به ارزش ها و جهان بینی های خاص و یا در رابطه با جهت یابی های مذهبی یک جامعه است. در این زمینه "ماکس وبر" در مطالعه علمی خود نشان داده است که پروتستانتیسم کالون در مقابل علم گرایش کاملاً مساعد و مناسب و فعالی داشته است تا کاتولیسم.

به عقیده ماکس وبر در نظر پروستان ها، علم خداوند و مشیت های وی را نمی توان درک کرد مگر یا آگاهی بر کارهای خداوند. علمی مورد توجه آنها قرار گرفت در ابتدا فیزیک و سپس سایر علوم طبیعی و خصوصاً ریاضیات بود. در آنها این امیدواری بود که از آگاهی تجربی قوانین الهی طبیعت پی به آگاهی درباره اساس و مبداء عامل برسند. بنابراین تفکر پروتستانی و فرهنگ طبقه بورژوا با در آمیختن، نهایتاً تأثیر عمیقی بر روی طرز فکر جامعه تکنولوژیک جدید نمودند و می توان تصدیق نمود که بدون چنین پیوندی بین مذهب و فرهنگ طبقه مسلط که در قرون هفده و هیجده اتفاق افتاد، جامعه غربی با آنچه که امروز هست تفاوت بسیار زیادی داشت (محقق، ۱۳۸۵). خطا خواهد بود اگر ارزش اجتماعی و علمی را مختص بخشی از خانواده ها و متعلق به افراد خاص بدانیم. از این رو در فرآیند جامعه پذیری تمام نژادها و عوامل مرتبط بایستی تلاش کنند تا همه آحاد جامعه بخصوص از دوره جوانی فرهنگ را درونی کرده تا به دنبال آن علم و آزاداندیشی به صورت فرهنگ عمومی کشور گردد. (روح الامینی، ۱۳۷۱)

با توجه به قدرت روز افزون اینترنت در ورود به فرهنگ خانواده شایسته است مسئولین فرهنگی جامعه حساب ویژه ای را برای آن باز کنند و با شناخت از امکانات و قدرت آن طی یک فرآیند برنامه ریزی شده و با در نظر گرفتن ساختار فرهنگی جامعه و نیاز مخاطبی با تولید سایت های متناسب فرهنگی به فرهنگ پذیری خانواده ها بپردازند و در ارائه برنامه ها به فاکتورهای جنس و سن توجه زیادی مبذول دارند.

استفاده از اینترنت آری یا خیر؟

استفاده از اینترنت در سطح جهانی یکسان نبوده است؛ حتی در درون یک کشور نیز احتمالاً نمی توان روند یکسانی در استفاده از اینترنت پیدا نمود. شاید بعد از گذشت دو دهه از ظهور رایانه های رومیزی شخصی زمان آن فرا رسیده که از روش های سنتی اطلاعاتی که افراد در انتخاب نقش فعالی ندارند دست برداشته و به سمت روش های نوین فرهنگی روی آوریم. اما از طرفی دیگر لازم است قبل از ورود به این دنیای پر ریز و راز آموزش در این زمینه صورت گیرد تا استفاده کننده از این رسانه جمعی جهانی بداند اولاً تمام مطلب و نوشته های آن علمی نبوده و هر کسی آزادانه می تواند افکار و اعتقادات خود را به آن وارد سازد؛ بنابراین تمام نکات موجود در اینترنت جنبه علمی و تخصصی ندارد و ثانیاً اغلب نظریه ها و گفته ای وجود بدن توجه به فرهنگ های مختلف بوده و این وظیفه فرد استفاده کننده است که خود آن را با فرهنگ و آداب جامعه خود بسنجد و موارد موافق را بکار ببرد.

آموزش ذهن پویا در کنار استفاده از اینترنت نیاز به آموزش فرهنگی خاصی دارد. ذهن خلاق شخصیتی را شکل می دهد که دارای هویتی مستقل و کار آفرین در جامعه است. او از تمامی منابع درونی و بیرونی حتی حداقل ها بهره مند می شود و این چنین نیازهای اولین نهاد اجتماعی یعنی خانواده را

به درستی تأمین نموده و به رشد و بالندگی خانواده و در نتیجه جامعه ختم می شود.

شاید امروزه باور این موضوع که فرهنگ ها و خرده فرهنگ های جدیدی توسط اینترنت، ماهواره و تکنولوژی نوین وارد تعاملات جهانی شده، سخت نباشد.

تعاریف جدید از دوستی، اخلاق و رفتار، هنر، دین، ملت، تعلق خاطر، ارتباطات و در مجموع آنچه در قالب فرهنگ و تعاملات بشری گنجانده می شود، دیگر لزوماً از سوی روشنفکران و اندیشمندان، آن هم توسط روزنامه و کتاب طراحی و ارائه نمی شود، بلکه بیش از آن، توسط تایپ و کلید آن هم عموماً به وسیله کاربران جوان اینترنت نشر و بسط داده می شوند. حال این نشر فرهنگی می تواند در قالب چت و گفت و گو باشد یا در قالب مقاله، عکس و فیلم تخصصی و حتی شخصی، اما مهم این است که تعاملات جهان وارد فاز جدیدی از روش ها شده که مدیریت آن را خود طرفین رابطه و در کل جهان در اختیار دارند، از همین رو می توان این نوع شکل گیری فرهنگ و روابط اجتماعی را هم فرصت دانست و هم تهدید؛ فرصتی برای ارتباط مستقیم با مردم، از فرهنگ ها و جوامع مختلف و تهدیدی برای فرهنگ های غنی اما سنتی و فرهنگ هایی که در تعاملات اینترنتی قدرت و ظرفیت کافی برای جلب کاربران و به ویژه جوانان در دنیا را ندارند. به گزارش ایسنا، بر اساس آمار اعلام شده از سوی مرکز آمار جهانی اینترنت (INTERNATIONAL WORLD STATS)، ایران در میان ۲۰ کشور دارای بالاترین تعداد کاربران اینترنتی، رتبه هفدهم را به خود اختصاص داده است.

این مرکز در آخرین گزارش خود، تعداد کاربران اینترنت در ایران را ۲۳ میلیون نفر اعلام کرده که این تعداد بیش از ۵۰ درصد کل کاربران اینترنتی منطقه خاورمیانه را شامل می شود. پذیرش این مطالب که از سوی محمد سلیمانی-وزیر ارتباطات و فناوری اطلاعات- اعلام شده و اذعان به این که اکثر جمعیت کاربران اینترنت در کشور را جوانان و نوجوانان تشکیل می دهند، بیش از هر چیز ضرورت تحلیل و مدیریت محتوایی و کیفی کاربری اینترنت در کشور را مورد تأکید قرار می دهد.

متأسفانه درباره کیفیت کاربری اینترنت یا به زبان ساده، نحوه استفاده کاربران از اینترنت در کشور هیچ آمار رسمی و قابل اتکایی وجود ندارد. اخباری که در این زمینه هر از چند گاهی منتشر می شوند، حاکی از آن است که اغلب کاربران اینترنت در کشور وقت خود را برای چت کردن، ازدید از سایت های سرگرمی و یا دریافت و ارسال ایمیل (پست الکترونیکی) صرف می کنند.

اخبار که به نظر می رسد، شواهد موجود جامعه مؤید صحت آن ها باشد. اگر چه پرداختن به مقوله باز تعریف جهانی فرهنگی و سهم فرهنگی کشور در آن و نیز کمیت و کیفیت کاربری اینترنت، اهمیت ویژه ای دارد. اگر از دیدگاه عده ای که همواره با ابعاد مختلف فناوری ها و تکنولوژی های جدید نظیر اینترنت که از نظر آن ها ابزار ترویج فساد و ناهنجاری است، بگذریم و بپذیریم که اعمال فیلترینگ و محدودیت در دسترسی به سایت ها و مجامع اینترنتی، راهکار مؤثر و با دوامی برای ایجاد

مصونیت از تهدیدهای ارتباطات اینترنتی نیست، نگاهی دقیق تر به ابعاد اجتماعی و فرهنگی پدیده زندگی مجازی، دلایل ریشه ای گرایش کاربران به خصوص جوانان و نوجوانان به عضویت در جوامع اینترنتی و به نوعی اعلام موجودیت در دنیای مجازی را نمایان می کند.

ویژگی های فن آوری های جدید ارتباطی:

- جذابیت و اثر بخشی
- متأثر از صنعت تفریحات (مقتضیات بازار)، صنعتی شدن فرهنگ
- ظرفیت بالای نگهداری و انتقال متن، عکس، تصویر و صوت
- تعامل دو سویه
- چند رسانه ای (مولتی مدیا) بودن، قابلیت اتصال چند رسانه به یکدیگر
- جمع زدایی
- ناهمزمانی، عدم نیاز به پایبندی به زمان
- تحرک
- تمرکز زدایی (افراد هم تولید کننده و هم مصرف کننده اطلاعات هستند)
- سرعت
- انعطاف پذیری
- قابلیت استفاده گسترده از آرشیوهای عظیم و غنی رسانه های صوتی، تصویری و تفریحی
- وابستگی متقابل (صباغیان، ۱۳۸۳)
- تعاملات و تبادل افکار و عقاید بین دوستان و آشنایان ۷۸ کاربران مختلف با دیدگاه های متفاوت، به نوعی یکی از جنبه های مثبت اینترنت و بهره برداری از آن است. اما در این میان نکات ویژه ای وجود دارد که توجه و بررسی دقیق و علمی آن ضروری است. از آن رو که بی توجهی به آن می تواند باعث بروز ناهنجاری فرهنگی در دنیای مجازی و پس از آن لطمه فرهنگی در دنیای واقعی شود، هر روزه تعداد زیادی از کاربران و اعضای جوامع اینترنتی با اسم و هویت متفاوت و حتی مغایر با هویت اصلی و واقعی خود، بخشی از اوقات فراغت خود را صرف تبادل اطلاعات و ارتباطات در این جوامع می کنند، در حالی که تقریباً هیچ مدیریت جامعی از سوی نهاد های فرهنگی کشور در جهت غنی سازی اوقات فراغت در دنیای مجازی و فرنگ سازی مناسب برای استفاده از اینترنت و جوامع مجازی صورت نگرفته است و جوانان و نوجوانان کاربر، گاهی از فضای آزادانه اینترنت برای ابراز عقاید و یا ترویج فرهنگ هایی استفاده می کنند که امکان ارائه آن در دنیای واقعی وجود ندارد.
- معاون فرهنگی- اجتماعی سازمان ملی جوانان می گوید: باید سطح فکری و آرزوهای جوانان را ارتقاء دهیم تا در برابر افکار و امیال کوچک، خود را نبازند و این کار با تقویت نهاد خانواده و هویت فردی و اجتماعی جوانان امکان پذیر است: عضویت در جوامع اینترنتی در واقع تریبونی در اختیار جوانان قرار می دهد تا اطلاعات و افکار مشترک بین همفکران رد و بدل شود. حتی

این همفکری می تواند در جهت تشکیل گروه ها و باند های باشد که مورد پذیرش جامعه نیست.

چه بخواهیم و چه نخواهیم، فناوری هایی مانند ماهواره و اینترنت وارد جامعه ما شده، در حالی که فرهنگ استفاده از آن ها همگام با آن ها وارد نشده است، لذا برای نهادینه شدن این فرهنگ توجه به آن سوی نهاد های رسمی فرهنگی، دانشگاه ها و مراکز آموزشی و رسانه ها کاملاً مورد نیاز است. دور شدن از هویت واقعی افراد، و سست شدن روابط اجتماعی در جامعه مدنی از عوارض نامطلوب این وابستگی است. اما اگر این ارتباطات به عنوان یک تاکتیک و شیوه نوآور برای ارتباط گرفتن باشد، مفید خواهد بود.

در کنار آموزش و فرهنگ سازی برای استفاده صحیح از ارتباطات اینترنتی، باید اقدامات لازم بای ایجاد بستر و زمینه ابراز عقاید و ارتباطات آزادانه تر افراد جامعه واقعی صورت گیرد. تعامل و همکاری سازمان ها و نهاد های فرهنگ ساز با افراد مخاطب و وجود بستر لازم برای ابراز عقاید و افکار می تواند، فرهنگ استفاده از تکنولوژی های جدید، مانند اینترنت را نهادینه کند. بدیهی است، اگر سازمان ها و نهاد های مسئول و متولی امور جوانان کشور و در رأس آنها سازمان ملی جوانان، برنامه ریزی جامع و مفیدی برای مدیریت فرهنگ سازی در حوزه فضای مجازی نداشته باشند، سردرگمی و تعارضات هویتی کاربران جوامع اینترنتی، زیاد طول نخواهد کشید و فرهنگ های برنامه ریزی شده دنیای مجازی، این کشمکش هویتی را به سود خود به پایان خواهند برد.

پیشنهاداتی جهت کنترل کیفی دنیای اینترنت:

- تقویت نهادهای آموزشی
- حضور والدین در کنار فرزندان
- سیاستگذاری دولتی
- توقعات بین المللی و همکاری های جهانی
- تعیین میزان حساسیت فرهنگ عمومی و تعیین میزان و درجه فرهنگ پذیری از طریق اینترنت
- تعیین میزان لازم و بودجه بندی زمانی جهت تقویت بسط فرهنگ و تبدیل آن به صورت عمومی
- شناخت دقیق ویژگی های اصلی کسانی که در معرض فرهنگ پذیری قرار می گیرند (شناخت مخاطبین)
- توجه جدی به ویژگی های خانواده ایرانی- اسلامی در برنامه ریزی فرهنگ پذیری
- ارائه برنامه های منظم جهت آگاهی اقشار جامعه و خانواده ها با توجه به آموزش های لازم در این زمینه
- معرفی سایت های و برنامه های علمی مفید همخوان با فرهنگ بومی- اسلامی- ایرانی
- فراهم کردن تسهیلات رفاهی- تحقیقاتی برای جوانان جهت اجتناب از ورود به سایت های ناسالم فرهنگی- مذهبی.

منابع و مأخذ

- ۱- رژان کارنو، جامعه شناسی ارتباط جمعی، ترجمه دکتر باقی ساروخانی، انتشارات اطلاعات ۱۳۸۴
- ۲- دکتر باقر ساروخانی، جامعه شناسی ارتباطات، انتشارات اطلاعات ۱۳۷۸
- ۳- فرامرز رفیع پور، کند و کاوها و پنداشته ها، انتشارات سهامی انتشارات علوم اجتماعی ۱۳۷۹
- ۴- مسعود روح الامینی، زمینه ساز فرهنگ شناسی
- ۵- دکتر فرهنگی، مبانی ارتباط انسانی ۱۳۶۸
- ۶- دکتر الف. مهرداد، نظریه ها و مفاهیم ارتباط جمعی ۱۳۸۵
- ۷- راجر فیثو ویلیام یوری، اصول و فنون مذاکره، ترجمه دکتر مسعود حیدری ۱۳۸۴
- ۸- منصور وثوقی، مبانی جامعه شناسی، انتشارات بهینه، ۱۳۸۱
- ۹- ح. تذهایی، درآمدی بر مکاتب و نظریه های جامعه شناسی، انتشارات مرنیز، ۱۳۷۱
- ۱۰- شولتز دوان و سیدنی آلن، نظریه های شخصیت، ترجمه یحیی سید محمدی، ۱۳۸۱
- ۱۱- مجموعه مقالات همایش نهضت تولید علم، جنبش نرم افزاری و آزاد اندیشی، ۱۳۸۳
- ۱۲- شرفی، محمد رضا، خانواده متعادل، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۸۴
- ۱۳- جامعه شناسی اینترنت، محقق مهدی، ۱۳۸۵
- ۱۴- مجله توسعه و فناوری، شماره اول، خرداد و تیر ۱۳۸۳
- ۱۵- شریفی، شهرزاد و رقابی، فرنوش، بررسی نیازهای مطالعاتی دانش آموزان شهر تهران با توجه به تحولات فناوری آینده، ۱۳۸۳
- ۱۶- شاوردی تهمینه، بررسی میزان و نحوه استفاده از اینترنت در میان دانش آموزان شهر تهران، جهاد دانشگاهی، پژوهشکده علوم انسانی، ۱۳۸۳
- ۱۷- کوپر، بریان، اتصال به اینترنت، ترجمه سید محمدرضا رکن الدینی، تهران، مؤسسه انتشاراتی قلیانی، ۱۳۸۱
- ۱۸- اسماعیلی، حمیده، کاربردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات در میان جوانان، ۱۳۸۳
- ۱۹- کمالی پور، یحیی، بومی کردن اینترنت، ۱۳۸۳
- ۲۰- صباغیان، علی، اینترنت در خدمت اطلاع رسانی، سایت آینده نگر، ۱۳۸۳
- ۲۱- سایت های اینترنتی:

25- <http://www.hamshahri.org/News/?id=7565>

26- www.iranculture.org/research

همایش ملی شهر و نذ مسئول